

Fóris Ágota

Lexikográfia a Nemzeti Alaptantervben

Az elektronikus oktatási segédeszközök, a távoktatás, az adatbázisok szerepének növekedése, az információ áruvá válása mind olyan tényezők, amelyek gyökeresen megváltoztatják nemcsak életünket és világképünket, de az oktatás anyagát és módszereit is. A lexikográfia a nyelvészeti diszciplínák egyik leggyorsabban fejlődő ága napjainkban. A szótárak megismerése, a nyomtatott és az elektronikus szótárak használata a régi és az új NAT követelményrendszerének egyaránt részét képezi.

A lexikográfia tudományterületét megmozgató paradigmaváltás a szótárstruktúra átalakulásában, új típusú szótárak létrejöttében, az elektronikus alkalmazások szaporodásában is megmutatkozik. Az információ áruként való megjelenése következtében az információhoz való hozzájutás sebessége és módja a fejlett társadalomban a versenyképességet szabályozza. Az információhordozók jelentőségének növekedésével a szótárak is kiemelt szerepkörbe kerültek, hiszen az információhoz való hozzájutás egyik gyors és strukturált módját biztosítják.

A lexikográfia eredményeinek és módszereinek az oktatásba való bevezetését több tényező indokolja: az információ áruvá válása, a lexikográfia súlyának világméretű növekedése, a szótárak funkciójának, tartalmának megváltozása, de legfőképpen az, hogy a különféle célra készített szótárakban egy-egy tudományterület vagy műszaki, társadalmi kérdéscsoport legfontosabb információi szigorúan kódolt rendszerbe szedettek, és ezeket nagyon egyszerű kezelni, segítségükkel a meglévő ismereteket kiegészíteni, pontosítani. A lexikográfiai ismeretek társadalmi értékének mérlegelése nem elméleti következtetések eredménye, hanem a nyomtatott és elektronikus formában megtalálható szótárak széles körben való felhasználásából következő tapasztalati tény. A társadalomban egyre nagyobb mértékben jelenlévő igény nyomán mind a közoktatásban, mind a felsőoktatásban szükséges volna a szótártan, a lexikográfia oktatása, a diákok, hallgatók felkészítése a gyors információszerzésre. Az interdiszciplináris szellemű oktatás-tanulás bevezetésének és az élethosszig tartó tanulásra való felkészítésnek egyik fontos lépése lehet a lexikográfia megjelenése a közoktatásban és a felsőoktatásban.

A lexikográfia a közoktatásban és a felsőoktatásban

A közoktatásnak az új ismeretek és az információ gyors megszerzésének képességére, a tanultak alkalmazására kell felkészítenie a diákokat, ehhez pedig kiváló lehetőséget nyújtanak a szótárak. A nyelvi nevelés során a széleskörű szótári kínálatból az egynyelvű, kétnyelvű, többnyelvű szótárak használatát, a nyomtatott, illetve elektronikus formában megjelenő szótárak kezelése közti különbségeket a diákok, a nyelvtanulók azonban elsősorban saját személyes tapasztalataikon keresztül tanulják meg. A szótárakban összegyűjtött, felhalmozott ismereteket az oktatási tematikától lényegében független módon és esetlegesen szerzik meg a diákok, annak ellenére, hogy a NAT szótárhasználatra vonatkozó követelményeket is tartalmaz. A Magyarországon folyó oktatásfejlesztési munkála-

tokból látható, hogy a lexikográfiának az anyanyelvi nevelésben, az általános műveltségben, a szakismeretek megszerzésében és a 21. század kommunikációs rendszerében egyre növekszik a fontossága. Ezért a közoktatásban nem külön tantárgyként, hanem a felhasználási igények interdiszciplináris környezetében, más tárgyak ismeretanyagába beépítve, de napjaink tudományos szintjének megfelelő elméleti megalapozottsággal és a csúcstechnológia biztosította technikai eszközök felhasználásával célszerű oktatni azokat az ismereteket, amelyekre az egyénnek szüksége van. A technikai fejlődés gyors folyamata előrevetíti, hogy például a telematikus hálózatok (mobilkészülékek, Internet stb.) igénybevételével hozzáférhető adatok, információk köre rövid időn belül hatalmas mértékben tovább szélesedik. E kódolt adathalmazok felhasználásának oktatására a közoktatásban nagy szükség van, azaz olyan tanárookra van szükség, akik ennek az oktatási feladatnak a megoldására felkészítést kapnak. Az oktató anyagnak az informatikai és más fontos ismeretek mellett kulcsfontosságú részét jelenti a lexikográfia, hiszen az adatbázisokban, szótárakban, enciklopédiákban, lexikonokban stb. való jártasság, eligazodás képessége az informatikában való jártassághoz hasonlóan alapvető társadalmi igény. A lexikográfia közoktatásbeli jelenlétének tehát egyik alapvető feltétele az ebbe az irányba is elmozduló tanárképzés.

A felsőoktatás csak úgy tud a fentebb kifejtett oktatási igényeknek megfelelő felkészültségű szakembereket biztosítani a közoktatás számára, ha a lexikográfia önállósul a felsőfokú képzésben, kilép abból a jelenlegi helyzetből, hogy bizonyos részeit esetlegesen oktatják egyes nyelvi szakokon. A magyar felsőoktatásban a lexikográfia oktatása kizárólag a bölcsészkar egyes szakjain történik, nem egységes elvek alapján, legtöbbször más tárgyhoz, például a lexikológiához, fordítási gyakorlathoz vagy könyvtárhasználat-hoz kapcsolódva. Bővebb és pontosabb adatokat egy külön felmérés keretében lehetne csak összegyűjteni, amit azonban nehezít, hogy Magyarországon több, mint negyven felsőoktatási intézmény működik, ezekből számtalan intézet és tanszék adataira volna szükség, ráadásul a lexikográfia témájú stúdiumok más tárgyakhoz kapcsolódnak.

A modern, elméleti és felhasználói ismereteket tartalmazó lexikográfia-képzési program kidolgozása azonban önmagában nem elegendő: olyan bontásban célszerű meghirdetni, hogy bármely szakos hallgató megtalálja a számára fontos ismereteket, és fel is vehesse a választott tárgyat. A lexikográfiának mint önálló tantárgynak a felsőfokú oktatásban való megjelenése az interdiszciplináris szellem fokozott jelenléteként értékelhető. A lexikográfia nemzetközi jelentőségének megfelelően a Pécsi Tudományegyetem Nyelv- tudományi Tanszékén 1997/98. tanévben indult szervezett lexikográfia-oktatási program, elsőként megteremtve Magyarországon egy lexikográfiai előadássorozat és a hozzá kapcsolódó lexikográfiai szeminárium lehetőségét. (Fóris, 2000)

Mind a közoktatásban, mind a felsőfokú képzésben megindult ez a folyamat Magyarországon. A NAT módosítása megfogalmazza a fejlődés irányát, azonban a tervek megvalósítása csak a tanárok eredményes erőfeszítése útján valósítható meg. További gondot jelent a lexikográfia-oktatás egyetemi környezetében az interdiszciplináris szemlélet és felkészültség hiánya. „Ha azt akarjuk, hogy a jelenlegi egyensúlyi folyamatok egyértelműen az emberi haladást szolgálják, akkor a következő időszakban a szemléletformálást,

Az oktató anyagnak az informatikai és más fontos ismeretek mellett kulcsfontosságú részét jelenti a lexikográfia, hiszen az adatbázisokban, szótárakban, enciklopédiákban, lexikonokban stb. való jártasság, eligazodás képessége az informatikában való jártassághoz hasonlóan alapvető társadalmi igény. A lexikográfia közoktatásbeli jelenlétének tehát egyik alapvető feltétele az ebbe az irányba is elmozduló tanárképzés.

a tudat átalakítását kell megoldani, s ehhez az oktatás-nevelést a kialakult új feltételekhez kell igazítani. Az oktatási intézeteknek, az egyetemeknek élvonalban kell maradniuk a képzéskorszerűsítés elméleti és gyakorlati kérdéseinek kimunkálásában.” (Kozma, 2000, 64.) A szervezett felnőttoktatás sokat tehetne a hiányok pótlására, de ebben a tekintetben ez a képzési forma is továbbfejlesztésre szorul. (Sári, 1998/99)

A lexikográfia közoktatásban való megjelenésének tárgyi feltételei a könyvtár, egyes kézikönyvek, számítógépek, szoftverek, az Internet-hozzáférés, a személyi feltétele pedig a lexikográfia és a számítógép-használat terén képzett tanárok. A korszerű felsőoktatásban a lexikográfiai képzés feltétele a lexikográfiai stúdiumok elindítása a tanárképes szakokon, az alapvető infrastrukturális feltételek kialakítása az egyes karokon (különösen a bölcsészkarokon), valamint a kézikönyvek és más segédanyagok (szótárak, tankönyvek) elkészítése. Összességében mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a társadalmi igény a közoktatás követelményrendszerében már megjelent, a felsőoktatás területén pedig elkezdődött a nyelvi-nyelvészeti képzésben.

A szótárak szerepe a nyelvoktatásban

Az anyanyelvi oktatásnak minden más tárgy oktatásához meghatározó, biztos alapot kell adnia. Számos törekvés tapasztalható az anyanyelvi nevelés és az idegennyelv-oktatás összehangolására, és bizonyos, hogy az anyanyelvi nevelésnek többet kell jelentenie az írás-olvasás és a helyes beszéd megtanításánál. (Szépe, 2001a, b, c; Benkő, 1999) Mind az anyanyelvi, mind az alkalmazott nyelvészeti konferenciák anyagában számos olyan tanulmányt találunk, amelyek az anyanyelv-oktatás és idegennyelv-oktatás összehangolásának szükségességét hangsúlyozza, és számtalan kezdeményezés tapasztalható az anyanyelvi nevelés szaktárgyakban történő megjelenítésére is.

Az anyanyelv alapvető szerepe kapcsán Szépe hangsúlyozza, hogy az anyanyelvi oktatás technikai oldalát sem szabad elhanyagolni, hiszen „ha múlt századi technikát közvetít egy anyanyelvnek az oktatása, akkor az egész oktatás nem versenyképes. Ezért van nagy jelentősége e szakterület folyamatos modernizálásának; ezért nem szabad ma már megelégedni pusztán az írás-olvasás megtanításával”. (Szépe, 2001c. 65.) A nyelvi (anyanyelvi és idegennyelvi) oktatás modernizálásának fontos része a kommunikációs kultúra fejlesztése, az interkulturális oktatás bevezetése, a világra való nyitottság készségének megtartása a gyerekekben. Mindehhez az iskolák jó része máris elegendő infrastruktúrát mondhat magáénak, hiszen az általános és középiskolák nagy részében található számítógépes laboratórium és Internet-hozzáférés. (Remélhetőleg ezeknek az iskoláknak a száma a jövőben gyors ütemben nőni fog.) A meglévő eszközpark többirányú felhasználására kellene törekedni, az Internet nyújtotta lehetőségeket a nyelvi oktatásban is kihasználni. Egy ilyen típusú, interdiszciplinaritásra törekvő oktatás részét képezhetné a szótárhasználatra, ezen belül is az elektronikus és on-line szótárak használatára történő felkészítés.

Ezt a társadalmi igényt a NAT készítői is felismerték, és az eddigieknél jóval nagyobb súlyt kívánnak helyezni az információ és a kommunikáció szerepére. Az ilyen irányú törekvések akkor lesznek eredményesek, ha mindez az oktatás folyamatában közvetlenül is jelentkezik majd.

A szótárak tudományos, gyakorlati, szakmai és kulturális jelentősége régóta ismert. Országgh László a szótárak szerepe kapcsán hangsúlyozta, hogy „a »nyelvében él a nemzet« gondolatának a nyelvtanok mellett Európa-szerte az anyanyelv szótárai voltak a legismertebb képviselői. (...) a szótárak elmélyítették a nyelvi kultúrát, kiterjesztették az általános műveltséget és alapvetően hozzájárultak a fogalmi gondolkodás megszilárdításához”. (Országgh, 1966. 5.) A magyar nyelv történetének elválaszthatatlan része a nemzeti szótárirodalom. Gáldi László szerint „szótárírásunk története tehát elválaszthatatlanul egybeforr egész nemzeti nyelvünk megújulásának történetével”. (Gáldi, 1957. XIV.)

Anyanyelvünk szótárainak története és jelentősége nem ennek a tanulmánynak a tárgya, de mindenképpen anyanyelv-oktatásunk történetének szerves része. Ebben a tanulmányban azonban elsősorban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a megváltozott technikai feltételek nyújtotta lehetőségek egyszerűsítik és jelentősen javítják a szótártan oktatásának lehetőségét a közoktatásban. Az elmúlt évtizedekben a szótárak jelen voltak ugyan az iskolai könyvtárakban, de jobb esetben is legfeljebb 2–3 példányban. Emiatt a szótárakkal való ismerkedés a könyvtárakban vált lehetségessé, de csak egyéni alapon, hiszen például egy 30 fős osztályban nem állt rendelkezésre egyszerre 30 db értelmező kéziszótár. A számítógépes laboratóriumokban lehetőség nyílik arra, hogy egyszerre egy egész osztály tanulmányozza az elektronikus formában (CD-ROM-on vagy Interneten) elérhető szótárakat. Számos tanulmány és könyv foglalkozik az elektronikus szótárakkal, itt a magyarországi számítógépes nyelvészet jelentős képviselőjének, *Prószéky Gábornak* a műveire hívnám fel a figyelmet. (*Prószéky*, 1996, 1997, 2001; *Prószéky – Kiss*, 1999) A *Prószéky* vezette MorphoLogic Kft. weblapján hasznos információkat és on-line elérhető szótárakat találhatunk (<http://www.morphologic.hu>), de az Interneten egyszerű kereséssel is elérhető számtalan szótár, illetve szójegyzék.

Az anyanyelvi nevelés fontos részét képezik a mai és a régi magyar nyelv megismerését célzó stúdiumok. Ma az MTA Nyelvtudományi Intézetében folynak olyan lexikográfiai kutatások, amelyek részben a magyar nemzeti nyelv lexikájának diakronikus vizsgálati eredményeit rendszerezik: a munka eredményeként létrejövő, egyre bővülő adatbázis a Magyar történeti korpusz (Mtk), részben a mai magyar nyelv szavainak korpuszát hozzák létre: ezt az anyagot a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz) teszi hozzáférhetővé. Az akadémiai nagyszótári munkálatok (melyek alapja, illetve eredménye a Magyar történeti korpusz létrejötte) több, mint egy évszázaddal ezelőtt kezdődtek, majd 1984-ben újakezdődtek, és ma is folynak. (*Kiss – Pajzs*, 1989; *Pajzs*, 1994, 1997; *Elekfi*, 1997; *Pais*, 1997; *Váradi*, 1997; *Csengery – Ittész*, 2002) A történeti korpusz ma kb. 23 millió szövegszóból áll. A feldolgozott korpusz on-line adatbázisa hozzáférhető, és alkalmas arra, hogy például a közoktatásban szemléltetőeszközként szolgáljon. (<http://www.nytud.hu/hhc>) A szavak önmagukban vagy szövegkörnyezetükben kereshetők, az egyes szövegek szerző, műfaj, cím vagy a keletkezés ideje szerint válogathatók, a keresett szavakról konkordancia-listát vagy akár pontos bibliográfiai adatokat tudhatunk meg. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1998 elején kezdték a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz) készítését. Célja egy olyan, 100 millió szavas szövegtár létrehozása, amely a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza. Az MNSz megtalálható az interneten, és egyszerű regisztráció után bárki számára hozzáférhető. (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>) Az MNSz öt nagy szövegtípust tartalmaz, amelyek öt alkorpuszt alkotnak: sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes. Ebben az adatbázisban szóalak, szófaj megjelölése lehetséges, kereshetünk alkorpuszonként vagy akár a teljes korpuszban, adott szerzőtől, vagy az adatbázisban szereplő minden anyagban. Ezek az adatbázisok jelentős mértékben megváltoztathatják az anyanyelvi oktatás módszereit és szemléletmódját, mivel hatalmas mennyiségű rendszerezett anyanyelvi anyagot bocsátanak a felhasználók rendelkezésére, amelynek kutatási és oktatási célokra történő felhasználása gyökeresen módosíthatja az eddigi szokásokat. (*Pajzs*, 1994; *Prószéky – Kis*, 1999; *Fóris*, 2001; 2002a, b, c)

Az idegennyelv-oktatás területén elsősorban a kétnyelvű (iskolai) szótárak alkalmazása elterjedt, egyrészt a szavak idegennyelvi megfeleltetésének, jelentésének megkeresése és megtanulása céljából, másrészt a forrásnyelvi szövegek célnyelvre fordítása során. Kevésbé elterjedt egyéb szótárak, például gyakorisági, terminológiai, az alapszókinccset felölelő, vagy konceptuális szótárak, kollokációs vagy frazeológiai szótárak, illetve egyéb adatbázisok alkalmazása az idegennyelv-oktatásban. Számtalan lehetőség kínálkozik egyébként az idegennyelv-elsajátítás során, mind a közoktatás, mind a felsőoktatás rendszerében, mind az egyéni tanulmányok folytatása közben a különféle típusú szótárak

oktatási felhasználására. Az előbb említett speciális kézikönyvek mellett az adott idegen nyelvek egynyelvű szótárainak megismerése, használatuk készséggé fejlesztése igen hasznos és szükséges a magas fokú nyelvelsajátítás során. Az egyes idegen nyelvek online hozzáférhető adatbázisai, hasonlóan a magyar nyelvűekhez, mindenki számára hozzáférhetőek, és jelentős szerepet kaphatnának az idegennyelvi felkészítés során.

Szótárak a közoktatásban: az 1995-ös NAT

A Nemzeti Alaptanterv 1995. október 10-én dátumozott I. fejezete a közoktatás tartalmi szabályozásával foglalkozik. A NAT az óvodai nevelés országos irányműveire alapozva a közoktatás tíz évfolyamára állapítja meg a nevelő- és oktatómunka közös követelményeit a magyarországi iskolák számára. A NAT a helyi tantervek, tantárgyi programok, tankönyvek és más taneszközök, valamint az alpműveltségi vizsgakövetelmények kidolgozásának alapja. Tartalmazza „a minden ember számára nélkülözhetetlen általános műveltségnek azokat a továbbépíthető alapjait, (...) amelyeket valamennyi magyarországi iskolában az 1–10. évfolyamokon figyelembe kell venni, s amelyek elsajátítására minden tanuló jogosult”.

A NAT-ban a hon- és népismeret keretében megfogalmazott elvárás, hogy „minden tanuló ismerje meg népünk kulturális örökségének jellemző sajátosságait, nemzeti kultúránk nagy múltú értékeit”. Ehhez szorosan kapcsolódnak az általában a lexikográfia-történet keretében tárgyalt, a magyar kulturális örökség jelentős részét képező szótárak, az azokban foglalt tudás és az összegyűjtött nyelvi anyag. A szótárak kulturális értékéről bővebben olvashatunk többek közt *Melich János*, *Gáldi László*, *Országh László*, *Bárczi Géza*, *Benkő Loránd*, *Berrár Jolán* műveiben. (*Melich*, 1907; *Gáldi*, 1957; *Országh*, 1966; *Bárczi és munkatársai*, 2002)

A kommunikációs kultúra fejlesztésére nagy súlyt helyez a NAT, hiszen „a kommunikációs kultúra részben a műveltség, a tudás alapja, részben az egyén szocializációjának, a társadalmi érintkezésnek, az egyéni és közösségi érdek érvényesítésének, egymás megértésének, elfogadásának, megbecsülésének döntő tényezője. (...) Mindezek elsősorban az anyanyelv minél teljesebb értékű ismeretét kívánják.” A NAT kiemeli: „az iskolának az új audiovizuális környezetet értő, szelektíven használó fiatalokat kell nevelnie”.

A NAT-nak az egyes tárgyak követelményeire vonatkozó megfogalmazásából elsőként az informatikát vizsgáljuk. Mint azt a bevezetőben kiemeltük (és a NAT-ban is megfogalmazódik), a mindennapi életben az információ társadalmi szerepe megnőtt, felértékelődött, és az informálódás képessége kulcsszerephez jutott. Az információhoz való hozzájutás, annak alkalmazása és feldolgozása az egyén alapvető érdekévé vált. Ahhoz azonban, hogy az információ megszerzésének és kezelésének lehetőségével valaki élni tudjon, meg kell tanulnia azokat a technikákat, amelyek ehhez szükségesek. A NAT az informatika tanítása kapcsán hangsúlyozza az ismeretek gyors elavulási idejét, illetve az ismeretek folyamatos megújítására meglévő igény felkeltésének fontosságát. A számítógépes ismeretek konkrét elvárásai között szerepel az „adatbázisban történő keresés”, példaként pedig, hogy „hogyan keressünk meg egy szót a szótárban?”. A mai elektronikus szótárak adta lehetőségek sokkal szélesebb körűek annál, mint amit egy nyomtatott szótárban való keresés biztosít. A számítógépes technika lehetőséget ad egyszerre több szótárban történő keresésre, több szótár szócikkeinek egyidejű megjelenítésére a monitoron. A számítástechnika alapjai követelmények között az alábbi példafeladat szerepel: „gyűjtson a számítógépek és a számítástechnika történetére vonatkozó adatokat lexikonokból, kézikönyvekből”. Az informatika tantárgy keretében kerülnek megfogalmazásra „a könyvtári tájékozódás segédeszközei”. Ilyenek: „direkt tájékoztató eszközök: enciklopédiák, lexikonok, szótárak; információk keresése segédkönyvekből (gyermekenciklopédia, általános lexikon, szótár); az ábécé alkalmazása a lexikon és az enciklopédia hasz-

nalatában”. A könyvtári tájékoztató eszközökhöz kapcsolódó elvárás: „tudja önállóan használni a lexikonokat, szótárakat”.

Az anyanyelv és irodalom fejezet leszögezi: „az anyanyelvi képzés átszövi a teljes oktatási-nevelési folyamatot, (...) az anyanyelvi nevelésnek – sajátos jelleggel – minden tantárgyban jelen kell lennie”. A NAT az anyanyelvi nevelés fő feladataként az alábbi meghatározást adja: „az anyanyelvi nevelés alapvető feladata az értelmes, kifejező beszéd, az olvasás és írás igényes használatának, az ehhez szükséges képességeknek a fejlesztése. Ápolja és hagyományozza az anyanyelvi örökséget, felkészít a kommunikációs helyzetekben való aktív részvételre, fejleszti az önálló tanulás és önművelés képességét”. Ez az elvárás nyilvánvalóan nemcsak az anyanyelvi tárgy óráira, hanem minden szaktárgyra vonatkozik.

A kommunikáció tárgyon belül található a könyv- és könyvtárhasználat. Elsajátítandó tudásként szerepel a „gyermeklexikon használata”, „a helyesírási szótár használata a szó-kás szintjén”. A 6. évfolyam végének részletes követelményei között megtalálható például „a Helyesírási kézikönyv használata”. A szövegértés és szövegalkotás követelményei között találjuk a „szótári ismeretek, szótárhasználati gyakorlatok” kívánalmát. A magyar nyelv tantárgy „nyelvtani ismeretek” alpontjában szereplő követelmények között „gyakorlottság a Helyesírási kézikönyv használatában, az önellenőrzésben, hibajavításban” található követelményként.

A nyelvtani és általános nyelvi ismeretek kimeneti követelményeként találjuk a következőket: „eligazodás a jelentősebb egynyelvű szótárak használatában” és a „gyakorlottság a szótárak használatában”.

A lexikográfia a 2003-as NAT-ban

A már érvénybe lépett, az Oktatási Minisztérium honlapján 2003-ban először vitanyagként közzétett új NAT jelentősen továbblép szemléletében az előzőekhez képest. Az új NAT a közoktatás 12 évfolyamára állapítja meg a követelményeket. Bevezetőjében kiemeli a hagyományos tantárgyak integrációjának szükségességét, az interdiszciplinaritás fontosságát, és az új tudástartalmak megjelenésére való tekintettel új tantárgyak kialakításának szükségességét: „Korunkban az emberiség tudása korábban soha nem látott mértékben növekedett. A tudományok gyors fejlődése, a társadalmi szükségletek új megjelenési formái és a társadalom számos kihívása a megszokottól eltérő feladatok elé állítja az iskolát, a pedagógusképzést és -továbbképzést. Olyan tudástartalmak jelentek meg, melyek nem sorolhatók be a tudományok jelenlegi rendszerébe, vagy amelyek egyszerre több tudományág illetékességébe tartoznak. Így egyrészt megnőtt az igény a hagyományos tantárgyak integrációjára és/vagy interdiszciplináris megjelenítésére, másrészt új tantárgyak kialakítására. Fontos pedagógiai szempont, hogy az integratív és a tantárgyközi tantervi szemlélet a tanulók érdeklődését és tapasztalatait is figyelembe veszi.” (NAT 2003 Bevezetés)

A NAT 2003 kiemelt feladatként kezeli többek között a megismerési képességek fejlesztését, az iskola könyvtárát és informatikai bázisát. Kiemeli, hogy „a könyvtár használata minden ismeretterületen nélkülözhetetlen, hiszen informatikai szolgáltatásai az iskolai tevékenység teljességére irányulnak. Használatának technikáját, módszereit – az önálló ismeretszerzés érdekében – a tanulóknak el kell sajátítaniuk. (...) A tanulási folyamatot jelentősen átalakítja az informatikai eszközök és az elektronikus oktatási segédanyagok használata. Ez új lehetőséget teremt az ismeretátadásban, a kísérleteken alapuló tanulásban, valamint a csoportos tanulás módszereinek kialakításában.” (NAT 2003 Bevezetés)

Az Információs és kommunikációs kultúra fejezete kiemelt feladatként kezeli a megismerési képességek fejlesztését, „különös tekintettel a megfigyelési, kódolási, értelmezési, indoklási, bizonyítási képességekre, amelyek az információs és kommunikációs

kultúra szerves részét képezik”. A tervezet kiemeli: „az információs és kommunikációs kultúra részben az egyén szocializációjának, a társadalmi érintkezésnek, az egyéni és közösségi érdek érvényesítésének, egymás megértésének, elfogadásának, megbecsülésének döntő tényezője. Központjában az önálló ismeretszerzés, véleményformálás és a vélemények, érvek kifejtésének, értelmezésének, megvédésének képessége áll. Mindezek elsősorban az anyanyelv és az idegen nyelvek minél teljesebb ismeretét kívánják”. A követelmények közül kiemeljük azokat, amelyek a szótárakkal, szótárhasználattal kapcsolatosak. Az 5–6. évfolyam kimeneti követelménye „az anyaggyűjtés és -elrendezés alapjainak megismerése, anyaggyűjtés gyermekek számára készült lexikonokból, kézikönyvekből tanári irányítással, csoportosan és önállóan. Gyermekeknek szóló ismeretterjesztő művek, lexikonok, szótárak megismerése, használata”. A 7–8. évfolyam kimeneti követelményei közül: „rövidebb, a mai köznyelvtől eltérő nyelvhasználatú (például régi, archaizáló) szövegek megtapasztalása, megértésük gyakorlása segédeszközökkel (egynyelvű szótárak, jegyzetek stb.)”. A 9–12. évfolyam követelményei közül „a

Az informatika tárgy követelményrendszerébe kellene beépíteni az elektronikus szótárak használatát, a magyar és az idegen nyelv oktatásába a szótárhasználat alapjait. Jelenlegi formájában a szótárak megismerése és használata a kimeneti követelmények között esetleges, véletlenszerű, holott az információszerzés egyik fontos lehetősége az adatbázisokban, ezek közül is a szótárakban való eligazodás lehetősége. Az egyes szótárak rendszerének megismerése jó alapot adhat a nyelvi rendszerben való gondolkodás elsajátításához.

mai nyelvhasználattól eltérő (rég, archaizáló) szövegek megértésében szerzett tapasztalatok bővítése, régebbi korokból származó szövegek önálló megértése a segédeszközök (például egynyelvű szótárak) gyakorlott használatával”.

Az Informatika fejezet hangsúlyt helyez az adatbázis-kezelés elsajátításának fontosságára. Az infokommunikáció tárgyon belül kiemelik, hogy „lényeges tehát az információ tudatos elrendezése, a későbbi felhasználás elősegítése érdekében, valamint a hatékony információszerzési technikák kidolgozása”. A médiainformatika keretében felhívják a figyelmet, hogy „a hagyományos médiák elektronikus megfelelői új lehetőségeket tárnak fel (elektronikus könyv, elektronikus szótár)”.

Az Ember és társadalom fejezet ismeretszerzés, tanulás alfejezetében szerepel a feladatok között az 1–4. évfolyam számára a „segédkönyvek, atlaszok, gyermeklexikonok használata”; az 5–6. évfolyam számára

„segédkönyvek, atlaszok, lexikonok használata”; a 7–8. évfolyam kimeneti követelményeként „néhány kézikönyv, atlasz, lexikon használata”; a 9–12. évfolyamon „a legfontosabb történelmi, társadalomtudományi kézikönyvek, atlaszok, lexikonok ismerete és használata”.

Az Ember a természetben fejezet természettudományos megismerés alfejezetében az 5–6. évfolyam számára ajánlott feladatok között találjuk az alábbi: „másokkal együttműködve sokféle ismerethordozó (könyvek, lexikonok, enciklopédiák, térképek, táblázatok gyűjtemények) használata”.

A Földünk-környezetünk fejezet ismeretszerzés, tanulás részében a 7–8. évfolyam követelményei közül a szótárakra vonatkozó: „a különböző céloknak megfelelő földrajzi-környezeti tartalmú információhordozók (térképek, ismeretterjesztő és szépirodalmi könyvek, albumok, folyóiratok, egyszerű statisztikai kiadványok, lexikonok, szóbeli források, ábrák, képek, CD-ROM, tömegkommunikációs források, internet stb.) kiválasztása tanári irányítással”; a 9–12. évfolyam számára „az adott téma feldolgozását leginkább segítő földrajzi-környezeti tartalmú információhordozók (térképek, ismeretterjesztő és szépirodalmi köny-

vek, szakkönyvek, albumok, almanachok, folyóiratok, napilapok, statisztikai kiadványok, lexikonok, különböző típusú ábrák, álló- és mozgóképek, modellek, CD-ROM, tömegkommunikációs források, internet, riportok, szóbeli források stb.) kiválasztása”.

A Művészetek fejezetében a mozgóképkultúra és médiaismeret alfejezetének ismeretszerzés-témakörében a 7–8. évfolyam javasolt feladatai között találjuk a „mozgóképi szövegek felidézése (elmesélése, illetve lejegyzése), a mozgóképi memória működtetése”, „ismeretszerzés személyes beszélgetésekből, tanári előadásokból, statisztikai táblázatokból, lexikonból, könyvtárból, internetről” feladatokat; a 9–12. évfolyam kimeneti követelményei tartalmazzák az „ismeretszerzés személyes és irányított beszélgetésekből, tanári előadásokból, médiaszövegekből, statisztikai táblázatokból, lexikonból, fogalomtárból, szakirodalomból, könyvtárból, internetről” feladatokat.

Az Életvitel és gyakorlati ismeretek fejezet mind a 12 évfolyam számára előírja enciklopédiák és lexikonok gyakorlati ismeretét a dokumentumismeret (tárgy, könyv, hálózati dokumentum) alfejezetében: 1–4. évfolyam: „ismeretterjesztő forrásokból (például képes enciklopédia, ifjúsági tévéadás) információgyűjtés az alkotómunkához, a tervezéshez”; 5–6. évfolyam: „a dokumentumok (modellek, tárgyak a mindennapi életben, lexikonok, szótárak, technikai-háztartási mindentudók, műszaki szakkönyvek, zsebkönyvek és összefoglalók) használata”; 7–8. évfolyam: „az alkotó-, elemző-, értékelőmunkában az ajánlott (otthoni, iskolai, könyvtári, hálózati) kézikönyvek, ismeretterjesztő művek, folyóiratok használata”; 9–12. évfolyam: „a munkához szükséges kézikönyvek, ismeretterjesztő művek, folyóiratok, multimédiás információk kiválasztása. A technikai megoldások megismerése (például a mindennapi környezetben, kereskedelmi katalógusban, helytörténeti gyűjteményben)”.

Korábban végzett, a lexikográfia fejlődésvonalának vizsgálatára épülő alkalmazott nyelvészeti kutatások eredményei hangsúlyozottan jelennek meg a NAT 2003 anyagában. (Fóris, 2000, 2001, 2002c) „Az idegennyelv-oktatásban és az anyanyelvi nevelésben (de a lexikonok használata során is) a szótárhasználatot készségként szokás kezelni – az oktatás minden szintjén: az általános iskolákban, a középiskolákban, a főiskolákon és az egyetemeken is. Ezeknek a készségeknek a kialakítása az oktatás általános feladata. Az egyre növekvő ismeretanyagot nehéz a tanórák véges keretébe belepréselni, ezért megoldásként felmerül, hogy az ismeretek nem kódolható részét, amely leckeeként nem adható fel, a tanulók önálló aktivitásra épülő folyamatos alkalmazások során sajátítsák el. Ebbe a kategóriába tartozik a lexikográfia alapjainak, ezen belül a szótárhasználatnak a tanítása is. Nyilvánvaló, hogy a téma rövid megalapozását a nyelvtanórák keretében kellene elvégezni. A szótár-alkalmazás széles skáláján való eligazodásban viszont a felhasználási útmutatásokon keresztül szinte minden oktatott diszciplína részt vehet. Az egy nyelvű szótárak közül a lexikonokban megtalálható a mindenki számára szükséges adatok definíciója, rövid, pontos leírása. A szaklexikonok (sokszor szakszótár név alatt) egy-egy szakterület ismeretanyagát tömörítik magukba. Az idegen szavak szótára hasonló módon mindenki számára szükséges adathalmazatot tartalmaz, ugyanúgy, mint az értelmező szótárak, a szinonimaszótárak stb., amelyek segítségével mindenki pontosíthatja az általa használt szókincs tartalmát. Ezeken a szótárhasználati területeken a hallgatók eligazítása valamennyi szaktanár feladata”. (Fóris, 2002c. 73.) „A szótárhasználat sokoldalú képességének kialakítása tehát ugyanolyan jelentőséggel bír, mint az informatika területén való jártasság”. (Fóris, 2002c. 74.)

Összefoglalás

Az Országos Köznevelési Tanács egyetértését adta az új NAT megújított tantervi dokumentumához. A Kormány 243/2003. (XII.17.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról hatályba lépett, és e rendelet 12. §-a értelmé-

ben 2004. szeptember 1-től kell alkalmazni az általános iskola első évfolyamán, ezt követően minden tanévben felmenő rendszerben. Ezzel életbe lép az oktatási miniszter törvény által előírt kötelezettsége arra vonatkozóan, hogy kerettantervek kínálatát bocsássa az alkalmazó iskolák, nevelőtestületek rendelkezésére (<http://www.om.hu>): 2003. október 29-én megjelent közleményében az oktatási miniszter kerettantervek kidolgozására és programfejlesztési munkákra hívja fel a szakmai közönség figyelmét. A kerettantervek készítésére és programfejlesztési munkák indítására kiírt pályázatok egy része már olvasható az Oktatási Minisztérium honlapján.

A szótárak megismerése, a nyomtatott és az elektronikus szótárak használata egyaránt részét képezi a régi és az új NAT követelményrendszerének. A szótárak jelen vannak az anyanyelvi nevelés, a kommunikáció, az informatika és más tárgyak anyagában, érdekes módon hiányoznak azonban az élő idegen nyelv tárgy követelményrendszeréből. A szótárak (nyelvi szótárak, lexikonok, enciklopédiák, szakszótárak, szaknyelvi szótárak stb.) megismerésének és használatának követelménye ma már bármelyik szaktárgy tanítása során nélkülözhetetlen.

Rendkívül fontos tény, hogy a szótárak megismerése, a szótárhasználat gyakorlása a közoktatás tananyagának részét képezi. A 2003-as NAT szemléletében szerencsésen megjelenik és kiemelkedik az interdiszciplinaritás fontossága, ez pedig nagymértékben érvényes a lexikográfiára és annak oktatására, hiszen – szerencsére – nem csak egyetlen, hanem több tárgy keretében jelenik meg és válik szükségessé tanítása.

Az új NAT anyanyelvi ismeretek-követelményrendszerét – az 5–6. évfolyamon a lexikonok, szótárak megismerése és használata; a 7–8. évfolyamokon a mai köznyelvtől eltérő nyelvhasználatú szövegek megismerése segédeszközökkel; a 9–12. évfolyam követelményei közül (régibbi korokból származó szövegek önálló megértése a segédeszközök gyakorlati használatával) – célszerű volna kiegészíteni a szótárhasználat, a szótártípusok elméleti és gyakorlati alapjainak követelményként való beépítésével a 9–12. évfolyamok számára. Ezzel párhuzamosan az informatika tárgy követelményrendszerébe kellene beépíteni az elektronikus szótárak használatát, a magyar és az idegen nyelv oktatásába a szótárhasználat alapjait. Jelenlegi formájában a szótárak megismerése és használata a kimeneti követelmények között esetleges, véletlenszerű, holott az információszerzés egyik fontos lehetősége az adatbázisokban, ezek közül is a szótárakban való eligazodás lehetősége. Az egyes szótárak rendszerének megismerése jó alapot adhat a nyelvi rendszerben való gondolkodás elsajátításához.

A NAT lexikográfiával kapcsolatos követelményeinek áttanulmányozása, valamint a közoktatási és felsőoktatási feltételrendszer vizsgálata után több ellenmondást is felfedezhetünk a rendszerben:

- Láthatjuk tehát, hogy a NAT szinte teljes követelményrendszere tartalmazza a magyar egynyelvű szótárak ismeretét, használatukra történő felkészítést, de az élő idegen nyelv követelményei között nem szerepel a két- és többnyelvű, illetve a más típusú szótárak megismerésének és használatának kívánalma.

- A bölcsészkarok egyes nyelvi (magyar és idegennyelvi) szakjain a szótárakra vonatkozó információkat többnyire más tárgyak keretében oktatják (lexikológia, számítógépes nyelvészet, szemantika, nyelvtörténet stb.), de a könyvtár és informatika szakosok képzésében nem szerepel a lexikográfia, viszont leginkább az ilyen végzettségűek feladata annak oktatása.

- A közoktatás feladata a szótárhasználat képességének kialakítása, de a közoktatásban oktató tanárok felkészítése erre a feladatra nem megoldott, mivel a felsőoktatásban a lexikográfia csak a bölcsészkarok egyes szakjain van jelen.

A közoktatás és a felsőoktatás követelményrendszerének egymásraépítése az oktatás eredményessége szempontjából nem elhanyagolható.

A lexikográfia jelenlétének a közoktatásban a NAT-ban foglalt követelményeken felül

alapvető feltétele a jól felszerelt iskolai könyvtár és/vagy az Internet-hozzáférés biztosítása. Nem elegendő azonban kizárólag az eszközparkra helyezni a hangsúlyt, mivel a személyi feltételek megléte is szükséges a lexikográfia-oktatáshoz. Szükségessé válik tehát a tanár szakos hallgatók (magyar nyelv, idegen nyelv, fizika, biológia, könyvtár szakos stb.) ilyen irányú képzése és a gyakorló tanárok továbbképzése. Egyes felsőoktatási intézményekben egyes szakokon folyik már lexikográfia-oktatás, léteznek működő lexikográfia-oktatási programok, főként a nyelvészeti és idegennyelv-oktatási tanszékek keretében. (Fóris, 2000, 2002c) A NAT ilyen irányú követelményei és a felsőoktatási lexikográfiai képzés azonban nincsenek összhangban egymással. Az 1995-ös NAT, mint azt már a fentiekben kiemeltük, leszögezi: „az anyanyelvi nevelésnek – sajátos jelleggel – minden tantárgyban jelen kell lennie”, az anyanyelvi nevelés a közoktatás interdiszciplináris feladata. Az anyanyelvi nevelés interdiszciplináris követelményrendszerében a lexikográfia a 2003-as NAT-ban megjelenik, a felsőoktatási képzésben azonban még csak esetlegesen van jelen. A lexikográfiának a nyelvi nevelésben betöltött szerepe érvényesüléséhez egyrésztől támaszkodni kell a már meglévő szótárainkra, másrésztől támogatni kell az új szótárak (nyelvi szótárak, lexikonok, enciklopédiák stb.) létrehozását. A NAT követelményei csak akkor valósíthatók meg, ha elegendő, különböző típusú szótár és lexikográfiai témájú oktatási segédanyag jön létre, szem előtt tartva a diákok igényeit és életkori sajátosságait. Ezen a területen adósságai vannak a könyvkiadásnak, az oktatás-ügynek és a különböző szakterületeknek.

Irodalom

- A közoktatási törvény (2003) 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról. (A 2003. évi törvénymódosítással egységes szerkezetbe foglalt).
- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán (1967): *A magyar nyelv története*. (Szerk.: Benkő Loránd) Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (1999): *Nemzet és anyanyelve*. Osiris, Budapest.
- Elekfi László (1997): Nagyszótári tervek és lehetőségek I–II. *Magyar Nyelv*, 93. 183–199., 296–311.
- Fóris Ágota (2000): Kezdeti lépések a lexikográfia-oktatásban. *Iskolakultúra*, 2. 83–88.
- Fóris Ágota (2001): *A lexikográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai. Különös tekintettel a magyar-olasz területre*. Doktori értekezés. Pécs.
- Fóris Ágota (2002b): A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények*, 2. 5–19.
- Fóris Ágota (2002c): *Szótár és oktatás*. Iskolakultúra, Pécs.
- Gáldi László (1957): *A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csengery Kinga – Ittész Nóra (szerk, 2002): *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Kiss Lajos – Pajzs Júlia (1989): A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára (1533–1990). *Magyar Nyelv*, 85. 129–136.
- Kozma László (2000): Gondolatok az egyetem feladatairól. *Tudásmenedzsment*, 2. 58–65.
- Melich János (1907): *A magyar szótáriróadalom. A legrégibb szójegyzéktől Pápai Páriz Ferenc szótáráig*. (Nyelvészeti Füzetek 46.) Atheneum, Budapest.
- Nemzeti Alaptanterv* (NAT) (1995) Oktatási Minisztérium. <http://www.om.hu>
- Nemzeti Alaptanterv* (NAT) (2003) Oktatási Minisztérium. <http://www.om.hu>
- Pais Judit (1997): A nagyszótári korpusz előkészítési munkálatairól. In: Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 283–288.
- Pajzs Júlia (1994): A számítógépes nagyszótári korpusz felhasználásának lehetőségei. *Magyar Nyelv*, 90. 287–302.
- Pajzs Júlia (1997): Milyen szótár készíthető a nagyszótári korpuszból? In: Kiss – Zaicz, 289–297.
- Prószték Gábor – Kis Balázs (1999): *Számítógéppel emberi nyelven*. SZAK Kiadó, Bicske.
- Prószték Gábor (1996): Nyelvtudomány 2000. *Modern Nyelvoktatás*, 2–3. 30–34.
- Prószték Gábor (1997): Szótárirási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban. In: Kiss – Zaicz, 1997. 326–335.

Prószék Gábor (200?): *Az elektronikus papírszótártól az „igazi” elektronikus szótárak felé*. Kézirat. Megjelentés alatt a „Lexikográfia Magyarországon” című, a Pécsi Nyelvtudományi Doktori Iskola keretében tartott lexikográfia témájú előadások gyűjteményes kötetében.

Prószék Gábor (2001): Nyelvtechnológiai alapkutatások – mik is azok? In: Bartha Magdolna – Stephanides Éva: *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 13–24.

Sári Mihály (1998): A felnőttképzés praxisa és a felnőttképzők oktatása egyetemeken, főiskolákon. *Kultúra és Közösség*. 4. 1. 113–122.

Szépe György (2001a): Anyanyelvi nevelés a többnyelvű világban. In: Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs. 121–129.

Szépe György (2001b): Nyelvészeti és nyelvpolitikai megjegyzések. In: Szépe, 208–223.

Szépe György (2001c): Az anyanyelv-használat mint emberi jog. In: Szépe, 52–71.

Várad Tamás (1997): Adatok a nagyszótári korpusz összetételéről. In: Kiss – Zaicz, 437–446.

Internet

<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

<http://www.morphologic.hu>

<http://www.nytud.hu/hhc>

<http://www.oki.hu>

<http://www.om.hu>

A Generalia Kiadó könyveiből